

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΝ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΝ ΖΩΗΝ ΕΠΙ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Ἐνδειξεις τῆς προϊούσης στειρότητος τοῦ Βυζαντίου εἶνε, ὅτι παρ' ὄλην τὴν κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα σημειουμένην ἐντατικὴν καλλιέργειαν τῶν ἀρχαίων σπουδῶν, τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κέντρου σοβαρῶν νομικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ «νομοφύλακος» Ἰ.Ξιφιλίνου καὶ τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων Μιχαὴλ Ψελλοῦ⁽¹⁾, κατ' οὐδὲν αὐταὶ κατώρθωσαν νὰ ἐλευθερώσουν τὴν σκέψιν, ν' ἀνανεώσουν τὰς ἰδέας, νὰ φαιδρύνουν τὸ πνεῦμα τοῦ καὶ νὰ δημιουργήσουν βάσεις προοδευτικῆς ἐξελιξεως ἐν ὄψει τοῦ μέλλοντος.

Τὰ ἀρχικὰ ἐν τούτοις σπέρματα τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως εὐρίσκονται εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἐπὶ Κομνηνῶν, ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἰταλίαν ἀποβαίνει στενοτέρα. Ἡ πολιτικὴ μάλιστα τοῦ κατηγορουμένου ὡς λατινόφρονος Μανουὴλ, ἡ ἐν Ἰταλίᾳ μακροτέρα διαμονὴ τῶν Βυζαντινῶν, αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιτυχιαὶ, αἱ ἐργασίαι Βυζαντινῶν καλλιτεχνῶν εἰς πόλεις καὶ πλουσίας μονὰς τῆς Χερσονήσου, συνετέλεσαν πολὺ εἰς πυκνὴν ἐπικοινωνίαν διαφόρων κέντρων τοῦ Βυζαντίου μὲ Ἰταλικὰς πόλεις, ἐπικοινωνίαν ὄχι μόνον πολιτικὴν καὶ ἐμπορικὴν, ἀλλ' ἰσως περισσότερον πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν⁽²⁾. Ἐκτοτε χρονο-

λογεῖται ἡ λατινικὴ μετάφρασις τῶν Ἑλλήνων κλασικῶν καὶ ἡ διάδοσις των εἰς εὐρυτέρους κύκλους. Ἐκτοτε ἀρχίζουν νὰ σπουδάζωνται ἑλληνικὰ ἔργα ἐκ πρώτης πηγῆς ἀπὸ Ἰταλοὺς λογίους καὶ νὰ φωτίζεται ἡ σκοτισμένη διάνοια ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴν ὀμίχλην. Ἡ βραβεῖα ἀλλὰ συνεχῆς γονιμοποίησις τοῦ Ἰταλικοῦ κόσμου μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος διὰ μέσου τοῦ Βυζαντίου, ἀνατρέχει εἰς τὸν 12ον κυρίως αἰῶνα. Καὶ οὕτως ἡ πνευματικὴ ὄθησις τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς ἐπὶ Μακεδόνων καὶ Κομνηνῶν, ἡ ὁποία προσωρινὴν μόνον ἀνθησὶν ἔδωκεν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὑπῆρξεν ἐν τούτοις εἰς τὴν γείτονα Ἰταλίαν, χάρις εἰς τὸ ἐκεῖ παρθένον ἔδαφος, σταθερὸς συντελεστής τοῦ σημειομένου ἔκτοτε πνευματικοῦ ὄρασμοῦ, ὅστις κατέληξεν εἰς τὴν Ἀναγέννησιν τοῦ 15ου αἰῶνος⁽³⁾.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἐσυνέχισαν ἀνευ διακοπῆς τὴν σπουδὴν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἰδίως ὅπως ἠρμήνευσαν τὴν πλατωνικὴν σκέψιν οἱ Νεοπλατωνικοὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου. Αἱ ἐργασίαι τῶν λογίων — μεταξύ τῶν ὁποίων καταλέγονται καὶ πλείστοι ἱεράρχαι — συνέβαλον ὥστε νὰ διασωθοῦν καὶ περιέλθουν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ πλείστα τῶν ἀρχαίων κειμένων. Οὕτω, ἡ ἀρχαία παράδοσις οὐδέποτε διεκόπη, εἰμνε δὲ εἰς τὸν βυζαντινὸν κόσμον βαθεῖα πάντοτε ἡ πίστις εἰς τὴν μορφωτικὴν ἀξίαν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων⁽⁴⁾.

(1) Ἰδε Hussey: Church and learning in the Byzantine Empire, σ. 28 καὶ ἐπ., καὶ ἰδίως κεφ. III σ. 51 καὶ ἐπ. Fuchs: Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter σ. 24 καὶ ἐπ. Κουκουλέ, Ὁ σχολικὸς ἡμῶν βίος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους, Ἀθήναι 1920. Ὁ Δ. Ξανάλατος ἀνέπτυξεν εἰς τὴν διαλεξίν του «Τὰ Σχολεῖα ἐπὶ Βυζαντίου», Ἀθήναι 1939, τὰ προβλήματα τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἰδε καὶ Diehl Marcis σ. 512 καὶ ἐπ. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ (ἐκδ. Λειψίας) V8 σ. 178 λέγει «... ὁ λόγος... ἀνάλαμψε καὶ ἀνεῳξε καὶ διὰ σπουδῆς τοῖς φιλολόγοις ἐγένετο ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Αὐτοκράτορος...». Διὰ τὴν ἐπὶ Κομνηνῶν πνευματικὴν κίνησιν ἰδε Vasiliev II σ. 149-168.

(2) Διὰ τὰς πολιτικὰς καὶ πολιτικὰς περιπέτειας τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, αἵτινες κατέληξαν εἰς ἐξασθένειαν τοῦ Βυζαντίου, ἰδε Chalandon: Jean II et Manuel Comnène, σ. 353 καὶ ἐπ., 555 καὶ ἐπ. Ostrogorski, Gesch. d. Byz. Staates, σ. 269 καὶ ἐπ. Διὰ τὴν καλλιτεχνικὴν ἐπαφὴν ἰδε τὰς λαμπρὰς σελίδας τοῦ Diehl, Manuel d' Art Byzantin, εἰς τὸ κεφ. La question byzantine, II, σ. 712. καὶ ἐπ.

(3) Vasiliev, II σ. 167. Τὸ θέμα τῆς στενοτέρας ἐπαφῆς τῶν Βυζαντινῶν μὲ τὴν Ἰταλίαν κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἠρεῶνησαν ἐγγότερον Ἀγγλοὶ ἱστορικοὶ, ὅπως ὁ Haskins, Studies of the history of Medieval Science (Cambridge 1924).

(4) Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετάφρ. Σωτηριάδου I Εἰσαγωγή σ. 35. Bury East. R. Emp. σ. 434. Ostrogorski αὐτ. σ. 412 «Was doch die byzantinische Kultur nichts anders als die im Mittelalter verlagerte Kultur der Antike», ὅπως ὁμοίως ἐπηρέασε ταύτην ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ Βυζαντίου. Ἀνεξαρτήτως τῆς οὐσιαστικῆς ἐπιδράσεως τῆς κλασσικῆς παιδείας ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, πάντως εἰς τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὴν ἀγάπην, μὲ τὰς ὁποίας ἐκαλλιεργήθησαν τὰ ἀρχαῖα γράμματα καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τὰ ἀρχαῖα

Μαζὶ μὲ τὴν θεολογικὴν παιδευσιν καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, δὴν ἡ γνῶσις ἦτον ἀπαραίτητον στοιχεῖον γενικῆς μορφώσεως, ὁ Ὅμηρος, οἱ ἱστορικοί, οἱ ῥήτορες, οἱ φιλόσοφοι, ὁ Ἀριστοτέλης ἰδίως, ὁ Πλάτων καὶ ἡ πλειὰς τῶν συγγραφέων καὶ γραμματικῶν τῶν Ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν κατόπιν χρόνων, ἦσαν τὸ σὺνηθες ἐντύφημα τῶν Βυζαντινῶν μορφωμένων. Ὅλοι ἐπιτηδεύονται τὸ ἀττικὸν ἰδίωμα, διότι ἡ ἀπταιστος χρῆσις του ἀποτελεῖ διακριτικὸν γνώρισμα ἀνωτέρας παιδεύσεως. Παρέκκλισις ἀπὸ τούτου εἶνε παραφθορὰ καὶ χυδαιότης⁽¹⁾. Τὸ Βυζαντινὸν παρουσιάζει τοῦτο τὸ ἀληθῶς ἐκπληκτικόν, ὅτι ἐν μέσῳ κόσμου μεσαιωνικῆς συνειδήσεως καὶ θεοκρατικοῦ χαρακτήρος, τοῦ ὁποῦ ἐδέσποζεν ἡ Ἐκκλησία, ἔζη ἐν τούτοις ἓνα κομμάτι ἀρχαιότητος, ἐφθαρμένης βεβαίως καὶ παρανοημένης ἐν πολλοῖς, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ὁμοῦς ἠντλησεν ὁπωσδήποτε ὁ κόσμος ἐκεῖνος στοιχεῖα γνώσεως καὶ πνευματικῆς μορφώσεως, ἐκαλλιέργησε τὴν γλῶσσαν, ἀνέπτυξε τὴν κυριολεξίαν, ἔπλασε τέλος ἴδιον ὕφος, εἰς τὸ ὁποῖον διακρίνει τις δύο ἐπιρροάς, τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

Δὲν κατέστη ὁμοῦς δυνατόν ἡ μακρὰ αὐτὴ μὲ τὰ ἀρχαῖα γράμματα ἀπασχόλησις ν' ἀποβῆ πράγματι φιλολογικῶς καρποφόρος, νὰ προκαλέσῃ δὲ ἐμμέσως ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀναγέννησιν τῆς κοινωνίας ἐκείνης, παρ' ὅτι κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα ἡ προσοχὴ εἶχε στραφῆ μὲ πάθος πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ κλασσικὴ αὐτὴ μόρφωσις ἀπέβη κόσμημα μᾶλλον τοῦ πνεύματος καὶ ἐπίδειξις κοινωνικῆς ὑπεροχῆς, παρὰ οὐσιαστικὴ καλλιέργεια τοῦ νοῦ καὶ τοῦ ἤθους. Οἱ Βυζαντινοὶ ἦσαν γραμματισμένοι, ἡ διαλεκτικὴ τῶν ἦτον ἀριστοτεχνική, τὸ γούστο τους ἦτο πολιτισμένον, ἡ πνευματικὴ τῶν ὁμοῦς παραγωγὴ ὑπῆρξεν οὐσιαστικῶς μετρία, ἡ δημιουργικὴ τῶν φαντασία πτωχὴ. Φιλολογικῶς δὲν ἀνέπτυξαν οἱ Βυζαντινοὶ ἴδιαν ἐκ τῶν ἔνδον ζωῶν μὲ ρυθμὸν τινα ἐξελιξέως. Ἀπὸ τοῦ Προκοπίου, ὅστις ἔγραψεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τὸν 6ον αἰῶνα, τοῦ Ν. Χωνιάτη, ὅστις ἔδρα τὸν 12ον αἰῶνα, μέχρι τοῦ Λ. Χαλκοκονδύλη, ὅστις κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα συνέγραψε τὴν ἱστορίαν του, καμμία ἀπολύτως δὲν παρατηρεῖται ἐσωτερικὴ μεταβολὴ εἰς τὸν

τρόπον τῆς συνθέσεως καὶ ἐκφράσεως, οὔτε πρὸς τὸ καλλίτερον οὔτε πρὸς τὸ χειρότερον. Σταθμὸς τις ἐξελιξέως δηλαδὴ, πρὸς τὰ ἄνω ἢ πρὸς τὰ κάτω, δὲν ὑπάρχει. Μιμοῦνται ὅλοι δουλικώτατα τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, ἐπιτυχέστερον ἢ ἀτυχέστερον, ἀναλόγως τοῦ ταλέντου ἑνὸς ἐκάστου. Κανεῖς τῶν δὲν φαντάζεται ὅτι, μὲ ὀλίγην πρωτοτυπίαν καὶ ἀπλότητα, θὰ παρῆγε ζωντανότερα, πάντως φιλολογικῶς καὶ γλωσσικῶς ἀξία περισσοτέρου ἐνδιαφέροντος ἔργα. Ψυχικῶς τέλος, ἡ μόρφωσις δὲν συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἀνέλθουν ἐν τῷ συνόλῳ εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον. Ὁ χαρακτήρ τῶν ὑπῆρξε ρευστὸς καὶ ἡ γενναιότης τῶν μετὰ τοὺς Μακεδόνας ἀμφίβολος. Τὸ ἦθος τῶν εἶναι χαμηλόν. Ἀφθονα εἶναι τὰ παραδείγματα ἀνδρῶν διαπρεψάντων κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοῦς εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ὅπως ὁ Ψελλὸς καὶ ἄλλοι σύγχρονοί του. Εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν δρᾶσιν ἐφανέρωσαν οἱτοὶ χαρακτῆρα γλοιώδη, εὐτέλειαν καὶ μαζὶ ἀλαζονείαν, ἐκπληκτικὴν δὲ ψυχικὴν πόρωσιν. Ἡ θερμουργὸς πνοὴ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος δὲν ἔθιξε τοὺς Βυζαντινοὺς, οὔτε ἐτόλμησε κανεῖς τοὺς ν' ἀτενίσῃ μὲ θάρρος τὸν ἀνοικτὸν ὀρίζοντα τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως. Ἦσαν ἀρχαιολάτραι τεχνολογοῦντες τὰ κείμενα, συντηροῦντες αὐτὰ μὲ ἀγάπην, δοῦλοι ὁμοῦς τοῦ τύπου καὶ ξένοι πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ αὐθεντία τῶν κλασσικῶν, ὡς φορέων ἀπροσπελάστου ἰδανικοῦ, τοὺς ἐπτόησε, τὸ βάρος τῆς μεγάλης παραδόσεως ἐμπόδισε κάθε αὐθόρμητον πνευματικὴν παραγωγὴν καὶ ἐπίνιξε κάθε πρωτοτυπίαν. Ὑπῆρξαν συνεχισταὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, καὶ ὄχι μαθηταὶ ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων. Τὸ ἔδαφος οὕτως, ἐφ' οὗ ἐπιπτεν ὁ σπόρος, στεγνωμένον ἀπὸ μακρὰν μεταχείρισιν, εἶχε χάσει κάθε γονιμότητα, καὶ ἦτον ἀπρόσφορον πλέον δι' ἀνθηρὰν βλάστησιν. Ὅτι ἐγράφετο τότε, ἀπηυθύνετο εἰς στενὸν μόνον κύκλον ὁμοίας διανοήσεως ἀνθρώπων.

Οἱ δοκιμώτεροι τῶν χρόνων ἐκείνων λόγιοι, ἱστορικοί, χρονογράφοι, φιλόλογοι, essayistes, ἐπιστολογράφοι, εἶναι βεβαίως, ὅταν δὲν τοὺς τυφλῶνῃ τὸ πάθος ἢ δὲν τοὺς ζαλίξῃ ἡ κολακεία, ἀπολύτου ἀξιοπιστίας πηγαὶ διὰ τὰ παρ' αὐτῶν ἱστορούμενα γεγονότα⁽²⁾. Συνήθως ὁμοῦς ἡ ἀνάγνωσις τῶν οὔτε τερπνὴ εἶναι, οὔτε γενικώτερον διδασκτικὴ, οὔτε δίδει ἀφορμὴν εἰς νέας σκέψεις καὶ εὐρύτερα συμπεράσματα. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, ὁ Βρυέννιος, ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, ὁ Κίναμος, ὁ Ζωναρᾶς, καὶ ὀλίγον ἐνωρίτερον ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, ὁ Κεδρηνός, ὁ Σκυλίτσας καὶ ἄλλοι, προσπαθοῦν ὅλοι

χειρόγραφα, ἀφείλεται ἐν πολλοῖς ἢ μέχρις ἡμῶν διατήρησις τῶν μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, Burg a. d. 449, Krumbacher a. d. 26

(1) Ἡ ἐμμονὸς αὐτῆ συντήρησις τῆς κλασσικιστοῦσης γλωσσικῆς μορφῆς ἐμπόδισε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ καλλιέργηθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ τὸ ζωντανὸν τοῦ λαοῦ ἰδίωμα, αὐθόρμητον προϊόν τῆς γλωσσοπλαστικῆς τοῦ ἰδιοφυῆς καὶ ὁμαλῆ ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ παραγνώρισις αὐτῆ τῆς ἀξίας καὶ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς τὴν παλλομένην ἀπὸ ζωῶν, αἰσθημα καὶ φαντασίαν λαϊκὴν γλῶσσαν, δὲν ὑπῆρξε ζήτη πρὸς τὴν στεριότητα τοῦ βυζαντινοῦ πνευματικοῦ βίου.

(2) Ἰδε τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ Neumann, Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im 12ten Jahrhundert (Λειψία 1888).

νά μιμηθοῦν τὰ ἀρχαῖα πρότυπα. Μὲ σχολαστικότητα ἐπιδιώκουν γραμματικὴν καὶ συντακτικὴν ἀκριβείαν, ἀκόλουθοῦντες μὲ δουλικότητα τὴν ἀρχαίαν σύνθεσιν τῆς φράσεως. Εἶναι συνήθως ρητορικοί, ἐπιτετηδευμένοι, καὶ συχνὰ πομπώδεις, μὲ ὕφος ἐπίσημον, χωρὶς δηλαδὴ τὴν εἰλικρινεῖαν τῆς φυσικότητος. Ἡ λιτότης τῆς φράσεως εἶναι σπανία, καὶ ἀκόμη σπανιωτέρα ἡ προσφυγὴ εἰς δημοτικὴν λέξιν ἢ εἰκόνα οἰκειότεραν, πρὸς ἐναργέστεραν ἔκφρασιν πάθους ἢ ἐντυπώσεων (ὅπως συνήθιζον οἱ παλαιότεροι, λ. χ. ὁ Θεοφάνης, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος καὶ ἄλλοι), διότι τοῦτο ἀντίκειται εἰς τὴν γλωσσικὴν καὶ κοινωνικὴν εὐπρέπειαν. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, λ. χ., ζητεῖ συγγνώμην διότι ἀναγκάζεται νὰ γράψῃ ὅπως ἔχουν ξενικά τινα ὀνόματα καὶ λέξεις, διότι δὲν ἤχουσαν εὐγενικὰ «καὶ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας τούτοις καταμιαίνεται» (ἔκδ. Λειψίας I σ. 222), «καὶ μεμφέσθω μηδεὶς ἡμῖν τοιούτοις χρωμένοις ὀνόμασι βαρβαρικοῖς καὶ ἀφ' ὧν ἔστι τὸ ὕφος τῆς ἱστορίας καταμιαίνεσθαι» (αὐτ. σ. 81). Ὁ Νικήτας Χωνιάτης εἶναι συνήθως ζωντανότερος, πάλλεται περισσότερο, ἀλλ' εἶναι πολλάκις ἀνυπόφορα φλύαρος. Οἱ περισσότεροι ἐκφράζουν συχνὰ μὲ παραφράσεις καὶ παρασιωπήσεις τὴν σκέψιν, λείπει δηλαδὴ ἡ ἀμεσος καὶ ἀπ' εὐθείας φυσικὴ καὶ αὐτόματος ἔκθεσις, ἢ φράσις εἶναι σχολιοτενὴς καὶ περίπλοκος. Εἰς τὰς σωζόμενας μάλιστα πατριαρχικὰς πράξεις, τὰς ἐκθέσεις τῶν νόμων, τὰ ἔγγραφα τὰ ἐξερχόμενα ἀπὸ τὴν γραμματεῖαν τῆς Κυβερνήσεως, τὰ περίφημα σεκρέτα, τὰς αἰτιολογίας δωρεῶν, τὰς σωζόμενας γνωμοδοτήσεις τῶν περιφίμων νομοδιδασκάλων, τὰς ἀποφάσεις, τὰ κτητορικὰ τῶν μονῶν, κείμενα ἐν γένει ἀξία πολλῆς προσοχῆς διὰ τὸ περιεχόμενον των, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει πολλὰς πτυχὰς τοῦ βυζαντινοῦ βίου, ἐπίσης ὁμως καὶ διὰ τὴν ἀκραν φροντίδα τῆς διατυπώσεως, τὴν ἀπαιστον γλῶσσαν, τὴν θαυμαστὴν πολλάκις νομικὴν κυριολεξίαν καὶ τὴν λεπτὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, ἢ φράσις εἶναι ἀτελειώτος, τὸ νόημα χάνεται συχνὰ μέσα εἰς τοιοῦτον ὠκεανὸν λέξεων καὶ παρεμπιπτουσῶν προτάσεων, ὥστε ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ παρακολούθησις τοῦ νοήματος νὰ καταντοῦν δύσκολος καὶ ἀνιαρὰ ἀπασχόλησις.

Κανεὶς ἀπὸ τοὺς διαπρέψαντας τότε λογίους, τροφίμους ὄλους τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, δὲν παρήγαγεν ἔργον εὐρυτέρας ἀκτινοβολίας, προωρισμένον ν' ἀποβῇ πνευματικὴ τροφὴ τῶν λαϊκῶν τάξεων, ἀναπτύσσουσα καὶ παιδαγωγοῦσα ταύτας (*). Ἡ

φαντασία των, στεγνωμένη ἀπὸ τὴν γραμματικὴν, δὲν εὐρίσκει εἰκόνας, δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ζωντανεύσῃ καταστάσεις, νὰ ζωηρεύσῃ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ νὰ διεγείρῃ τὴν φαντασίαν. Τὰ πτωχοπροδρομικὰ ποιήματα καὶ ἄλλα παρόμοια ἔργα, ἔμειναν ἄκρως ἐκ τούτου τὸ κυριώτερον τοῦ λαοῦ ἀνάγνωσμα. Οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἐπλούτισαν τὴν παγκοσμίαν φιλολογοῦσαν μὲ ἔργον καθολικωτέρας ἀξίας. Δι' αὐτό, παρὰ τὴν κοινωνικὴν αἴγλην, τὴν ὁποῖαν ἡ πνευματικὴ αὕτη κινήσις προσέδωκεν εἰς τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν, κατ' οὐδὲν αὕτη ἀπέβη σταθερῶς ὠφέλιμος, ὅπως ἐπίσης δὲν προήγαγε τὰς τύχας τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ἢ βραδύτερον ἐπὶ Παλαιολόγων νέα ὠθησις πρὸς τὰ κλασσικὰ γράμματα. Ὅλη ἡ πνευματικὴ ζωηρότης τῶν χρόνων ἐκείνων ἐπνίγη μέσα εἰς ἀτέρμονας καὶ ἀγόνους θεολογικὰς συζητήσεις καὶ ἔριδας, αἱ ὁποῖαι ἀπεδείχθησαν ἐπικρατέστεραι κάθε ἄλλης φροντίδος (*).

Αἱ πνευματικαὶ ἀναζητήσεις ἐστρέφοντο πάντοτε πέριξ τῶν αὐτῶν δογματικῶν ἐννοιῶν, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ ἐννοια τοῦ δυσυποστάτου, ἢ φύσις τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ ἂν αὕτη ἢ ἐκείνη ἢ διδασκαλία διασπᾷ τὴν ἐνότητα αὐτῆς, ἂν ὁ «εἰς Θεὸς τὴν οὐσίαν εἶνε τριαδικὸς τὰς ὑποστάσεις», τί ἐστὶ φύσις καὶ ὑπόστασις, πῶς πρέπει νὰ νοεῖται ἢ ἐνανθρώπισις, ὅλα τὰ μεταφυσικὰ αὐτὰ προβλήματα τῆς χριστολογίας, περὶ τὰ ἅποια διεπληκτίζοντο ἀπὸ ἐπτὰ ἤδη αἰῶνων οἱ Βυζαντινοὶ, ἐγένοντο καὶ πάλιν, μὲ νέαν ζωηρότητα, τὰ ἀποκλειστικὰ ἀντικείμενα ἐρεῦνης, τὸ κύριον ἐντρυφήμα τῶν ἰνθρώπων, τὰ θέματα ἐφ' ὧν αἱ ἔριδες καὶ τὰ πάθη ὠξύνοντο. Τὰ ἄλλα μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ἢ καλλιέργεια τοῦ βαθυτέρου θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἢ διαμάχη μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως, ἐρωτήματα τὰ ὁποῖα ἐτάραξαν πάντοτε τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν καὶ τὸν ἀνήσυχον νοῦν τῶν ἀνθρώπων, ἐντελῶς ἠγνοήθησαν (*). Οἱ Βυζαντινοὶ λόγιοι δὲν ἔστρεψαν πρὸς αὐτὰ τὴν προσοχὴν των, καίτοι μελετῶντες καὶ σχολιάζοντες τὸν Ἀριστοτέλη, καίτοι σπουδάζοντες τὸν Πλάτωνα καὶ διαπληκτιζόμενοι μεταξὺ των περὶ τοῦ τίνοιο ἢ φιλοσοφικῆς διδασκαλίας εἶνε ἢ προσφευεστέρα διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας. Ὅσοι τυχόν τούτων μὲ περιεργον πνεῦμα ἐτράπησαν εἰς ἀπηγορευμένας ἀτραπούς, τάχιιστα ἐξηναγκάσθησαν νὰ σιγήσουν ἢ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν πεπατημένην. Καθῆκον Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας ἦτον ἡ ἀμείλικτος

(*) Ζωντανὰ ἔργα παρήγαγε μόνον ἡ ἀνόνητος Μούσα, καὶ κυριώτατα, τὸν Ἰῶν αἰῶνα, τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, αὐθόρμητον προῖον ποιητικῆς ἐμπνεύσεως οὐδὲν ὀφείλον εἰς τὴν κλασσικὴν παράδοσιν.

(*) Chalandon, Es. sur Alexis Comnène σ. 309. Εἰς Α. Δ. Κυριακοῦ, Ἐκκλ. Ἰστ. II σ. 72 - 123 καὶ Βαφειδοῦ, Ἐκκλ. Ἰστ. II σ. 273 - 287, ἀνακτῶσεται ὁλόκληρος ἡ περὶ τὰ θεολογικὰ ζητήματα φιλολογία, ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν καὶ ἐντεῦθεν. Ἰδε ἐπίσης Ehrhard ἐπὶ παρα Krumbacher I σ. 151 καὶ ἐπ.

(*) Krumbacher αὐτ. I σ. 75.

καταπολέμησις πάσης κακοδοξίας, ἔστω καὶ ἂν αὕτη ἐνεφανίζετο ὡς ἀπλή παραλλαγή ἀπὸ τῶν καθιερωμένων.

Αἱ ἀμφιβολαὶ ὅμως, τὰς ὁποίας ἐπροκάλει ἡ γενικὴ ἀναταραχὴ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, καὶ ἡ ἀνασυζήτησις παλαιῶν ζητημάτων, ἐγέννησαν μοιραίως — ἀφοῦ ἡ σκέψις ἦτο κλειστὴ διὰ κάθε ἄλλο πρόβλημα — νέας αἰρέσεις καὶ νέας περὶ τὸ δόγμα ἀμφισβητήσεις. Ἄλλ' αἱ αἰρέσεις ἀπειλοῦν τὴν ἀκεραιότητα τῆς Ὀρθοδοξίας, διασείουν δέ, τυχόν ἐπικρατοῦσαι, καὶ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν ἐνότητα.

Ἐνότης καὶ ὁμοιογένεια τοῦ λαοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἠγνόουν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐθνικότητος ἢ ὁπωσδήποτε εἶχον πολὺ ἀσαφῆ ἰδέαν ταύτης, τοὺς ὁποίους ἐξ ἄλλου δὲν ἐτάρασσον γενικώτεροι οἰκονομικαὶ ἢ πολιτικαὶ ἀντιθέσεις, ἦσαν νοητὰ μόνον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἐνότητος πίστεως. Αἱ ἀντιθέσεις καὶ αἱ ἐντεῦθεν ὀξυτήτες ἐστρέφοντο περὶ τῶν παραλλαγῶν τῆς πίστεως. Πᾶσα ἀπὸ τῆς σαφῶς καθιερωμένης ὀρθῆς δόξης παρέκκλισις, κρίνεται ὅτι διασπᾷ τὴν λαϊκὴν ἐνότητα, ἀπεργάζεται κινδύνους ἐσωτερικῶν κλονισμῶν, ἐμφανίζει δὲ τὸ κράτος διηρημένον καὶ διχονοοῦν. Ὁ σάλος ἐντεῦθεν δὲν ἦτο μόνον θρησκευτικὸς, ἦτο καὶ κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς. Ἡ αἵρεσις ἐπομένως δὲν εἶναι ἐκκλησιαστικὸν ἀποκλειστικῶς παράπτωμα, κολαζόμενον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας. Ἀποτελεῖ καὶ ἔγκλημα πολιτικόν, τιμωρούμενον ἀμειλίκτως ὑπὸ τῆς Πολιτείας.

* *

Ἡδὴ ὁ Ψελλός, ὑπατος τῶν φιλοσόφων, εἶχε, μὲ τὰ περὶ Πλάτωνος καὶ Νεοπλατωνικῶν μαθήματά του εἰς τὸ νεοϊδρυθὲν Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναταράξει τὰ πνεύματα (1). Παρὰ τὴν θεολογικὴν πίεσιν, ἡ σκέψις τινῶν, τρεφομένη μὲ τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἐδοκίμαζε νὰ στραφῆ πρὸς μᾶλλον ἀβίαστον ἔρευναν. Ὁ νεοπλατωνισμὸς ἰδίως, ἀναπτυχθεὶς ἀρχικῶς ἐντὸς ἀτμοσφαιρας κεκορεσμένης ἀπὸ θρησκευτικότητος, ἐπεχείρησε νὰ ἐναρμονίσῃ τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰ θρησκευτικὰ συστήματα τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ διαλλακτικὴ αὕτη προσπάθεια ἐσαγήνευε μὲ τὴν μυστικοπάθειαν καὶ ἄκραν πνευματικότητα,

(1) Τὸ θέμα Ψελλοῦ δὲν θίγεται ἐνταῦθα, διότι ἀνήκει οὗτος εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν. Ἴδε περὶ Ψελλοῦ πρωτίστως τὸν πρόλογον τοῦ Σάθα εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ψελλοῦ Μεσ. Βιβλ. IV σ. XXIII καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Renaud εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Χρονογραφίας τῶν Belles Lettres. Ἴδε ἐπίσης Ζερβου Michel Psellos (Paris 1920) ἰδίως σ. 136 καὶ ἐπ. καὶ Kambasid, Etudes sur l'histoire byzantine σ. III καὶ ἐπ. Ὁ Neumann εἰς τὴν μελέτην του Weltstell. des Byz. R. vor den Kreuzzügen, ἀναπτύσσων τὰ τῆς ἀξιοθρηνητοῦ πολιτικῆς τοῦ IIου αἰῶνος, δίδει σ. 81 καὶ ἐπ. ὀξυτάτους χαρακτηρισμοὺς τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς δράσεως τοῦ Ψελλοῦ.

μὲ τὰς ὁποίας εἶναι ποτισμένος ὁ νεοπλατωνισμὸς τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Πλωτίνου (2). Μυστηριακὴ καὶ μεταφυσικὴ φιλοσοφία, ἀντλοῦσα τὸ φῶς τῆς ἀπὸ τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν ἔκστασιν καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν λογικὴν ἔρευναν, δηλαδὴ πίστις θρησκευτικὴ περισσότερο παρά φιλοσοφικὸν σύστημα, μετεῖχε τῆς φύσεως τῆς θρησκείας. Ἐξαίρει αὕτη ἐπίσης, ὅπως ὁ χριστιανισμὸς, τὴν σημασίαν τῆς προσευχῆς, ἡ ὁποία, χάρις εἰς τὴν ψυχικὴν ἀνάτασιν, φέρει εἰς κοινωνίαν μὲ τὸ θεῖον. Πιστεύουσα εἰς τὴν ἐξαγνιστικὴν ἰδιότητα καθιερωμένων τύπων λατρείας, θεωρεῖ καὶ αὕτη καθῆκον τὴν ἀκριβῆ τούτων τήρησιν. Ἰδιότητες τοιαῦται γοητεύουν ὄσους ἀπὸ ψυχουσύνθεσιν ρέπουν πρὸς μυστικὰς λατρείας. Χωρὶς νὰ νομίζουν οὗτοι ὅτι ἀπομακρύνονται τῆς ὀρθοδοξίας, παρασύρονται, μὲ τὴν ἐγγενῆ τοῦ πνεύματος περιέργειαν, καὶ πρὸς ἄλλα πεδία γνώσεως, κείμενα ἐκτὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ δογματικοῦ χριστιανισμοῦ.

Οὕτω, τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν χαρακτηρίζουν, ἀφ' ἑνὸς νέα καλλιέργεια τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, μὲ διάθεσιν ἐλευθεριωτέρας ἔρμηνείας τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἐξ ἄλλου ὅμως καὶ νέαι αἰρέσεις, ἀποσχιζόμεναι ἀπὸ τὰ αὐστηρῶς καθωρισμένα ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων.

Τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα πνευματικῆς ἐξεγέρσεως φανερόνουν ροπήν πρὸς αὐτοτέλειαν, ἣτις δὲν εἶναι ἀνεκτὴ ἀπὸ τὴν ἐπίσημον βυζαντινὴν νοοτροπίαν. Ἡ θεολογικὴ παιδεία τῶν χρόνων ἐκείνων, χωρὶς καμμίαν πνοήν, εἶχεν ἐκπέσει εἰς σχολαστικὴν καὶ στεῖραν ἐρμηνευτικὴν καὶ ἀντιρρητικὴν (3). Ἡ διαλεκτικὴ δεξιότης τῶν θεολογούντων Βυζαντινῶν, μὲ σωρεῖαν συλλογισμῶν, τοὺς ὁποίους συνέλεγε ὁ στεγνὸς τῶν νοῦς, προσεπάθει νὰ ριζώσῃ βαθύτερον τὰς ἀρχαίῳθεν παραδεδομένας ἀντιλήψεις. Ἀντίθετον ἐπιχείρημα δὲν ἦτο ἀνεκτόν. Κάθε προσπάθεια, τείνουσα εἰτε νὰ ἀποκαθάρῃ πλάνας, τὰς ὁποίας ἐπεσώρευεν ὁ χρόνος, εἴτε ν' ἀνανεώσῃ καὶ ζωογονήσῃ παλαιωθεῖσας δοξασίας, κατεδικάζετο ἀμειλίκτως.

Ἐντεῦθεν, ἡ ἐλευθεριωτέρα ἔρμηνεία τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ αἱ αἰρέσεις, ὁσονδήποτε ἐν τῷ πνεύματι τοῦ χριστιανισμοῦ κείμεναι, ἀποβλέπουσαι δὲ νὰ ἐπαναφέρουν τὴν πίστιν πρὸς τὴν ἀγνότητα τῆς ἀρχικῆς πηγῆς, ἐκρίνετο ὅτι ἔφθειρον τὴν ὀρ-

(2) Ἴδε περὶ Νεοπλατωνισμοῦ, Bréhier, Hist. de la Philos. Tom. A II σ. 465 καὶ ἐπ. καὶ τὸ σχετικόν περὶ ἀλεξανδρινῆς φιλοσοφίας Κεφάλαιον τοῦ Christ, Ἱστορ. τῆς Ἑλλ. Λογοτ. (μετ. Κώνστα) II σ. 669 καὶ ἐπ. ἴδ' ἐπίσης εἰς Α. Δ. Κυριακοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, σ. 115 καὶ ἐπ. φωνεῖν ἀναπτύξιν τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ τῆς ἐπιδράσεώς του, καὶ Ροῦβου, Ἀλεξανδρινὴ σχολὴ (ἀρίστην μελέτην δημοσιεύθεισαν εἰς τὸ παλαιὸν Ἐγκυκλιον. Λεξ., τόμ. Α', καὶ ἀναδημοσιεύθεισαν εἰς τὸν V τόμον τῶν ἔργων του).

(3) Hussey, αὐτ. σ. 157.

θὴν δόξαν, διέσπων τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, ἀπεκάλυπτον δὲ ἀπηγορευμένην παρ᾽ ἐκκλησίαν τῆς σκέψεως ἀπὸ τῆς χαραγμένης εὐθείας γραμμῆς.

Κυρίως ἀπασχόλησαν τοὺς χρόνους ἐκείνους αἱ λεγόμεναι κακοδοξίαι τοῦ φιλοσόφου Ἰωάννου Ἰταλοῦ, διδάσκοντος ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁽¹⁾. Ἦσκησεν οὗτος ἀληθῆ γοητεία μετὰ τὴν φωτεινὴν του εὐλαστία, ἐπεβάλλετο δὲ, χάρις εἰς τὴν ἰσχυρὰν πνευματικὴν του προσωπικότητα, ὄχι μόνον εἰς τὴν νεότητα καὶ τοὺς λαϊκοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλοὺς ἀκόμη ἀνωτέρους ἱεράρχας. Ποτισμένος μὲ τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ἰδίως τῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν⁽²⁾, ἐμελέτα αὐτοὺς μετὰ νοῦν χωρὶς πρόληψιν. Σαγηνευόμενος ὁμοίως ἀπὸ τὴν πνευματικότητα τῶν ἰδεῶν των, συνανέμιξεν εἰς τὰς θεολογικὰς του διδασκὰς καὶ ἀντιλήψεις ἐλευθεριαζούσας καὶ κατέληγεν εἰς συμπεράσματα ἀσυμβίβαστα μετὰ τὰς παραδεδομένας ὑπὸ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀληθείας. Ἐτόλμα νὰ καταστήσῃ ἀντικείμενον συζητήσεως τὸ ἀνεξερεύνητον μυστήριον τῆς ἐνανθρωπίσεως, ἐπεζήτη νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν «τὰς ἀσεβεῖς τῶν Ἑλλήνων περὶ ψυχῆς ἰδέας», ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἤγετο εἰς τυφλὴν ὑπερτίμησιν τῶν ἰδεῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, καὶ μετὰ παράτολμον σκέψιν δὲν ἐδίσταζε νὰ θέτῃ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν παραδεδομένας τινὰς δοξασίας καὶ νὰ ἐπικρίνῃ πλάνας καθιερωμένας, οὐδὲν ὁμοίως ἐχούσας κοινὸν μετὰ τὴν πίστιν⁽³⁾. Ἐσκέπτετο δηλ. καὶ ἐνήργει, ἤδη κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ὅπως ἐσκέπτοντο δύο αἰῶνας βραδύτερον, εἰς τοὺς χρόνους τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ καινοτομήσαντες

τότε λόγοι. Παραμένων πιστὸς ὁπαδὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐζήτησε νὰ ρίψῃ κάποιον φῶς εἰς τὴν σκοτισμένην ἀκόμη διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ ὠθήσῃ αὐτοὺς πρὸς τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν ἀνοχὴν. Νοῦς εὐρύτερος, περιεργος καὶ μὴ ἀπολιθωμένος, ἐφιλοδόξεσε ν' ἀνοίξῃ τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ νὰ εὐρύνῃ τὸ πεδίου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Τοιαύτη δρᾶσις ὁμοίως ἐκρίθη ὡς «ἀντιεκκλησιαστικὴ κίνησις», κλονίζουσα τὰς ὡς ἀναλλοιώτους θεσπισθείσας ἀληθείας.

Ὑπὸ τὸ κρατοῦν διανοητικὸν καθεστῶς, ἡ καινοτομία αὕτη ἀντεμετώπισεν ἀδυσώπητον τὴν μὴνιν Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας. Κατεδικάσθη ὁθεν τὸ φιλοσοφικὸν του σύστημα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰταλὸς καὶ οἱ μαθηταὶ του διὰ τὰς πλάνας των, συγκεντρουμένας εἰς «κεφάλαιά τινὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἀθεότητος γέμοντα», διὰ τακτικῆς δὲ συνοδικῆς ἀποφάσεως ἀνεθεματίσθη, διότι ἠρνήθη ν' ἀνακαλέσῃ αὐτάς. Τότε ἐξεδόθη τὸ περίφημον «Συνοδικόν», τὸ ὁποῖον εἰς 11 κεφάλαια ἀναθεματίζει τοὺς αἵρετικούς καὶ πᾶσαν ἀντιεκκλησιαστικὴν δόξαν καὶ ὅλα τὰ ὡς ἀσεβῆ ὁπωσδήποτε κρινόμενα συγγράμματα. Ἀναθεματίζει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰς ἀσεβεῖς τῶν Ἑλλήνων περὶ ψυχῆς ἰδέας. Καταδικάζει δὲ πᾶσαν θεωρητικὴν ἀπόπειραν ἐξηγήσεως τοῦ μυστηρίου τοῦ κόσμου καὶ τῆς κοσμογονίας, ὄχι σύμφωνα μετὰ τὴν θεολογικὴν ἐρμηνείαν ἀλλὰ μετὰ ἐπιχειρήματα ἀντλούμενα ἀπὸ ἀνεξάρτητον φιλοσοφικὴν ἔρευναν⁽⁴⁾.

(1) Ἰδε περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰταλοῦ, τῶν φιλοσοφικῶν του ἀντιλήψεων καὶ τοῦ ἐντεθῆεν προκύψαντος σάλου εἰς τὸ Βυζάντιον, τὴν ἐνδιαφέρουσαν καὶ λεπτομερῆ ἐπὶ τῆ βάσει τῶν πηγῶν μελέτην περὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς, τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα τοῦ Οἰκονόμου: *La vie religieuse dans l'Empire byz. au temps des Comnènes et des Anges*, σ. 18-37, Ζερβ. Β, Michel Psellos σ. 223 καὶ ἐπ. καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Dujev Ivan, *L'umanesimo di Giovanni Italo*, εἰς τὸ Ἐ' Συν. τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐν Ρώμῃ, σ. 432 καὶ ἐπ.

(2) Ἄννα Κομνηνὴ ν 9: «οὗτος τοίνυν προκαθήμερος φιλοσοφίας ἀπάσης καὶ συρροούσης εἰς αὐτὸν τῆς νεότητος, καὶ γὰρ τὰ τε Πρόκλου καὶ Πλάτωνος καὶ τὰ φιλοσόφων ἀμφὶ Πορφυρίου τε καὶ Ἰσμβλίχου ἀνεκάλυπτε τούτοις δόγματα καὶ μάλιστα τὰς Ἀριστοτέλους τέχνας...»

(3) Chalandon, *Essai sur Alex. Comn.* σ. 316, Jorga, *Vie Byzantine II* σ. 258, Α. Δ. Κυριακοῦ II σ. 75, Krumbacher II σ. 77. Ἐσχάτως ἐμελετήθη λεπτομερέστερον ἢ ἐπὶ Ἰταλοῦ κρίσις ἀπὸ τὴν Buckler εἰς τὸ ἔργον της περὶ Ἄννας Κομνηνῆς, σ. 319 καὶ ἐπ., καὶ ἀπὸ τὸν J. M. Hussey, *Enth'* σ. 89 καὶ ἐπ. Αἱ δύο αὐτὰ μελέται, χρησιμοποιοῦσαι καὶ τὴν προεργασίαν τοῦ Οἰκονόμου, ἔρριψαν πολλὸ φῶς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ Κομνηνῶν. Αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας αὐτοῦ ἔρευναι ἐγένοντο κυρίως ἀπὸ Ρώσους βυζαντινολόγους, ἰδίως τὸν Usrensk, ἐγράφησαν δὲ εἰς ῥωσικὴν γλῶσσαν. Ἐπομένως, μόνον ἐμμέσως ἔλαβον γνῶσιν αὐτῶν.

(4) Vasiliev II σ. 126-128, Chalandon αὐτ. σ. 314 καὶ ἐπ., Ostrogorski αὐτ. σ. 264, Oeconomos αὐτ. σ. 25. Τὸ Συνοδικὸν ἐξέδωκεν ὁ T. Usrensky εἰς τὴν Ὀδησοῦν τὸ 1893, τὴν δὲ ἐπὶ αἵρεσιν δίκην τοῦ Ἰταλοῦ τὸ 1897. Περὶ Ἰταλοῦ καὶ τῆς πρὸς αὐτοῦ σημειωθεῖσης πνευματικῆς κινήσεως ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν καὶ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ εἰς τὰ κεφ. 8 καὶ 9 τοῦ V βιβλ. σ. 117-184 (ἐκδ. Λειψίας). Ἡ δυσμείνιά της εἶναι προφανῆς. Παρὰ τὴν εὐρύτητα τῆς φιλοσοφικῆς της παιδείσεως, ἐπικρίνει ὁμιλέως «τὰ παρ' ἐκείνου κακῶς δογματισθέντα». Συγχίζεται ἐπίσης μετὰ τὴν διάδοσιν ἀνατρεπτικῶν, ὡς ἐφοβεῖτο, καινῶν δαιμονίων, διότι «οὐκ ὀλίγοι διεφθάρησαν ὑπὸ τῶν φθοροποιῶν τούτων δογμάτων καὶ μεγάλως ἢ τοῦ βοσιλέως ψυχὴ διὰ τοῦτο ἐδάκνυτο». Δὲν εἰσάγεται ὁμοίως ἡ ἴδια εἰς ἀνάλυσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἰταλοῦ, περιορίζεται δὲ μόνον εἰς περιγραφήν τῆς ὀλιθρίας του ἐπιρροῆς καὶ τῆς βαναυσότητος τοῦ ἀτόμου «θράσους ὡν μετὰς καὶ ἀπονοίας βαρβαρικῆς», προδήλως διότι οὐδεμίαν εἶχεν αὐλικὴν ἀρετὴν ἐξ ἐκείνων, αἵτινες ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ νὰ εἶναι τις ἀνεκτὸς εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν περιβάλλον. Ἰστοροῦσα τὰ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀλέξιος, ἐπιστρέφων ἀπὸ ἐκστρατείας, «ἐν συγχίσει τὰ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν εὐρῶν, οὐδὲ πρὸς βραχὺν χρόνον ἀνέσεως ἔτυχεν... ἐπεὶ κυμαινομένην τοῖς τοῦ Ἰταλοῦ δόγμασι τὴν Ἐκκλησίαν εἶρε...». Ἐπελήθη τότε ἀμέσως, μετὰ ἀμείλιχον αὐστηρότητα ὀποθέσεως, ἥτις δὲν ἦτο μόνον θρησκευτικῆς φύσεως, ἀλλὰ μετεῖχε — ὡς ἐφρόνουν — καὶ πολιτικοῦ χαρακτῆρος, ἠπειλεῖ νὰ ταράξῃ τὰ ἀδιάσειτα θεμέλια τῆς ὀρθοδοξίας, ἐντεθῆεν δὲ καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ λαοῦ. Τὴν ἀνάκρισιν, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ θέματος ἀνέθεσε εἰς αὐτὸν τὸν Πατριάρχην καὶ τὴν Σύνοδον (Ἰδε Dölger, *Regesten I*, ἔτους 1082 ἀρθ. 1073 καὶ 73). Ὁ Hussey αὐτ. σ. 91 χαρακτηρίζει ὡς μεροληπτικὴν τὴν ἀφήγησιν τῆς Ἄννας Κομνηνῆς, (Ἰδε καὶ Leib εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς Ἄννας Κομνηνῆς ἐκδ. Βυδὲ σ. CLII καὶ ἐπ.).

Εἰς τὸ Βυζάντιον, Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία, μὲ ἀπόλυτον σύμπνοιαν, ἤσκουν ἀπὸ κοινοῦ ἀγρυπνον ἀστυνομίαν ἐπὶ τῆς σκέψεως. Χωρὶς δισταγμὸν διώκεται κάθε παρέκκλισις ἀπὸ τοῦ δόγματος. Συντήρησις εἶνε ἡ ἰθύνουσα τὴν πνευματικὴν ζωὴν γραμμὴ (1). Τὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐπιτρέπεται νὰ κινήται ἡ σκέψις, εἶνε αὐστηρῶς καθορισμένα. Ἀποκλείεται ἐπομένως κάθε φιλοσοφικὴ προσπάθεια, κάθε ἐξήγησις τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς καὶ τῶν διαφόρων φαινομένων ἐξερχομένη τῶν ἐπιτρεπτῶν ὁρίων, καὶ κάθε ἀναζητήσις ἀληθείας ἄλλης ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἔδωσεν ἡ Ἀποκάλυψις, ὡς καθώρισαν ταύτην αἱ θεόπνευστοὶ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι. Διὰ νὰ γίνων ἁπλοῦς θεωρεῖται καὶ ἔρμηνεῖται, ἔπρεπε νὰ τύχουν τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκκλησιαστικαὶ ποιναὶ, ἐπιτίμια, ἀφορισμοὶ ἢ καὶ ποινὰ ἀπαγγελλόμενα ὑπὸ τῆς Πολιτείας, ἠπειλοῦν πάντα ἀποκλίνοντα τῆς ὀρθῆς δόξης. Ἡ θεολογία, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπέρρεε κάθε γνῶσις, καὶ ἡ δογματικὴ, δεσπόζουσα ἀπολύτως, θεωροῦν τὴν φιλοσοφίαν θεραπαινίδα των, ἀπορροφοῦν δὲ καὶ καθορίζουσι κάθε διανοητικὴν ἐνέργειαν. Προσπάθειά των εἶνε ν' ἀποδείξουν ὅτι ὑπάρχει ἁρμονία μεταξὺ ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ δόγματος. Ἡ θεολογία, ἀξιούσα ὅτι εἶνε καὶ αὐτὴ ἐπιστήμη, ἐπέδιδε πάντοτε νὰ στηρίξη τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ εἰς ἐπιχειρήματα ἀντλούμενα ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν, νὰ φωτίσῃ δὲ μὲ αὐτὰ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως «διασκευάζουσα τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ἐπιστημονικῶς» (2). Πίστις καὶ γνῶσις, δηλαδὴ, δὲν χωρίζονται. Ἡ γνῶσις, ἐνισχύει τὴν πίστιν.

Ὑπὸ τὰς πνευματικὰς αὐτὰς συνθήκας, δὲν ἦτο δυνατόν βέβαια οὔτε αὐτοτελεῖ φιλοσοφικὰ συστήματα ν' ἀναπτυχθοῦν, οὔτε ρεύματα φιλοσοφικὰ νὰ μορφωθοῦν, οὔτε καὶ εἰς χωριστὰς μελέτας μὲ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον νὰ ἐπιδοθοῦν οἱ διάφοροι ἐρευνηταί. Κάθε πνευματικὴ προσπάθεια, ἐκφεύγουσα τῶν καθορισμένων ὁρίων, εἶνε καταδικαστέα ὡς πολεμία εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, πράγματι δὲ, ὡς ἄκις παρετηρήθη φαινόμενον τοιοῦτον, ἐπνίγη ἀμέσως ὡς ἐκδήλωσις ἀπειλοῦσα τὴν θρησκευτικὴν ἐνότητα, ἐμμέσως δὲ καὶ τὴν ἡθικὴν συνοχὴν τοῦ λαοῦ.

Εἰς τὴν Δύσιν, παρὰ τὴν δεσποτείαν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν πνευμάτων, ἡ ὑπαρξὶς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἔστω καὶ ἀσθενοῦς,

αὐτοτελοῦς ὁμως καὶ ἀντιτιθεμένης εἰς τὴν θεοκρατικὴν ἀντίληψιν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀνταγωνισμῷ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν εὐρισκομένης, ἐδημιούργει περιβάλλον πρόσφορον εἰς καλλιέργειαν ἐλευθέρας ἀπὸ δογματικὰς δεσμεύσεις φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἡ ἀντίθεσις ταύτης πρὸς τὴν ἐπίσημον διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἠμποδίσεν τὴν ἀνάπτυξίν της, ἀπεναντίας δὲ συνέβαλεν εἰς εὐρυτέραν διάδοσιν τῶν ἐπὶ ὀρθολογικῶν βάσεων κοσμοθεωριῶν. Ἐνεκα τῶν βαθυτέρων αὐτῶν αἰτίων ἐκκλησιαστικοπολιτικοῦ καὶ ψυχολογικοῦ χαρακτήρος, ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν Δύσιν ἤρχισεν ἐνωρὶς ἢ δὴ ἐλευθέρως ἀσκοῦμένη (3), συντελέσασα εἰς τὴν βαθμιαίαν ἀφύπνισιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας. Κίνησις laïcité, ἡτις εἶναι ἀπαραίτητος παράγων πνευματικῆς ἐξεγέρσεως, δι' ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τῆς θεοκρατίας, δὲν ἐσημειώθη ποτὲ εἰς τὸ Βυζάντιον (4).

* * *

Ἄλλη ἐκδήλωσις τῆς ἀνησυχίας τῶν χρόνων ἐκείνων εἶναι αἱ ἀναφανέσαι καὶ διαδοθεῖσαι εὐρέως αἱρέσεις, κυρίως δὲ ἡ τῶν Βογομιλῶν. Προφανῶς, ἐὰν κρίνη τις ἀπὸ τὰ ληφθέντα κατ' αὐτῶν βίαια μέτρα, συνάγεται ὅτι ἡ ἐπιβολὴ των εἰς τὰ πλήθη ὑπῆρξε ταχεῖα καὶ ἰσχυρά, ἠπειλήθη δὲ ἴσως κοινωνικὸς σάλος (5). «Μέγιστον ἐπεγείρεται νέφος αἰρετικῶν», γράφει παραστατικῶς ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, μὲ τὸ σύνθετον εἰς αὐτὴν ζωντανὸν ὕφος (6). Ἡ περίεργος καὶ προοδευτικὴ αὐτὴ ἔρμηνεῖα τῶν θρησκευτικῶν θεμάτων χαρακτηρίζεται ὡς «καινοπραγία τις καὶ τόλμη παράδοξος», πνευματικοῦ καθαρῶς χαρακτήρος, αὐστηρὰ ὁμως καὶ ἀπέρριτος καὶ καταγγέλλουσα ὡς φθοροποιοῦς τὰς καταχρήσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Ἐξαιρεῖ τὸ αἶσθημα μᾶλλον καὶ τὴν ἀνάγκην ἐσωτερικῆς θρησκευτικότητος, ὑποβιβάζει δὲ τὴν σημασίαν τῶν συμβόλων, τῶν μυστηρίων καὶ τῶν τελετουργιῶν ἐν γένει, τὰς ὁποίας ἐν πολλοῖς σκώπτει καὶ περιφρονεῖ (7). «Ὅτι — λέγει — οὐδὲ τὸ βάπτισμα τελειοῖ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε ἡ τῶν θείων μυστηρίων μετάληψις, ἀλλὰ μόνη ἡ παρ' αὐτῶν σπουδαζομένη εὐχή... ὅτι οὐ διὰ τοῦ βαπτίσματος λαμβάνει τὸ ἀφθαρτον καὶ θεῖον ἔνδυμα ὁ πιστός, ἀλλὰ δι' εὐχῆς». Ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς τότε διαφθορᾶς καὶ τῆς δεισιδαίμονος πρὸς τοὺς τύπους προσκολλή-

(1) Krumbacher I σ. 74, II σ. 16 καὶ ἐπ.

(2) Αἱ ἐπαναστατικαὶ κινήσεις τοῦ 14ου αἰῶνος ἐν Θεσσαλονίκῃ εἶχον ἐντελῶς διάφορον περιεχόμενον.

(3) Hussey οὔτ. σ. 95 καὶ ἐπ. Περὶ τῶν Βογομιλῶν (δε Βαφείδου Ἐκκλ. Ἱστ. II 233 καὶ ἐπ. καὶ εὐρύτερον περὶ τῆς ὅλης κινήσεως Buckler, Anna Komnene, σ. 229 καὶ ἐπ. καὶ τὰ κεφ. XV 8 - 10 Ἄννας Κομνηνῆς. (4) II σ. 294.

(5) Leib, Εἰσαγ. εἰς ἐκδ. Βυδέ Ἄννας Κομνηνῆς σ. CXLIX.

(1) «Conservation was the leading note of the byzantine spirit» Bury ERH σ. 427. Περὶ τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας ἴδε τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ Valdenberg ἐν Revue d'hist. de la philosophie (1929) σ. 277 - 295. Ἄξιον προσοχῆς εἶνε ἐπίσης ὁ πρόλογος τοῦ Picavet εἰς τὴν μελέτην τοῦ Ζερβού περὶ Ψελλοῦ. (2) Βαφείδου, Ἐκκλ. Ἱστορία II σ. 106.

σεως, παρουσιάζει αὐτὴ στοιχεῖα ὑγιоῦς ἀντιδράσεως, ἐπιζητεῖ δὲ βελτίωσιν τοῦ ἡθους καὶ ἀπλούστευσιν τῶν τύπων τῆς θέλας λατρείας, διὰ τὴν ἀνυψώσιν εἰς ἰδανικώτερον ἐπίπεδον τὸν θρησκευτικὸν βίον καὶ τὴν ἐξαγνίση αὐτόν⁽¹⁾. Ἀντιλήψεις δηλαδὴ καὶ πρακτικὴ φιλοσοφία, αἱ ὁποῖαι, ἐν μέσῳ τῆς σκοτεινῆς καὶ τῆς ἀναπληρούσης τὴν οὐσίαν μὲ τύπους κενοῦς βυζαντινῆς τυπολατρείας, ἐκπλήσσουν ὡς ἀσύγχρονα φαινόμενα, πρόδρομοι φωτεινότερας περιόδου.

Οἱ τότε ὅμως κρατούντες κύκλοι οὔτε ἠδύναντο οὔτε καὶ ἠθέλουν νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὴν αἰτίαν τὴν προκαλέσασαν τὸ φαινόμενον τῆς αἰρέσεως. Οὐδὲν τρωτὸν εὐρίσκοντες εἰς τὴν κειμένην τάξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοινωνικῶν πραγμάτων, ἐφρόντιζαν μόνον πῶς θὰ μένη τὸ καθεστῶς ἀμετάβλητον. Καὶ αὐτὴ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῆς ἀνωτέρας κοινωνικῆς ἱεραρχίας, εἶπε τόσον ποτισμένη ἀπὸ τὸ ἄρχον πνεῦμα καὶ τὴν ἰδέαν τῆς προασπίσεως τοῦ καθεστώτος αὐτοῦ, ὥστε, ὁμιλοῦσα περὶ τῶν Βογομῖλων, ἀγροίκων ἐπίσης τοὺς τρόπους καὶ ἀξέστιων ἀνθρώπων, περιφρόνησιν μόνον ἐκδηλώνει καὶ σαρκασμὸν καὶ πικρίαν κατὰ τῶν ταρασσόντων μὲ κακοδοξίας τὴν διανοητικὴν τοῦ Βυζαντίου ἡμερίαν. Τόσον δὲ ἀποτροπιασμὸν αἰσθάνεται ἡ ἐκλεπτύμενη πορφυρογέννητος πρὸς τὴν βαρβαρότητα αὐτὴν, ὥστε « μὲ κωλύει καὶ αἰδῶς... — λέγει — ὅτι συγγραφεὺς ἔγωγε γυνὴ καὶ τῆς πορφύρας τὸ τιμιώτατον καὶ τῶν Ἀλεξίου πρῶτιστον βλάστημα τὰ τε εἰς ἀκοὴν πολλῶν ἐρχόμενα σιγῆς ἀξία, βούλομαι μὲν γράφειν ἵνα τὸ πλῆρες τῆς τῶν Βογομῖλων αἰρέσεως παραστήσω, ἀλλ' ἵνα μὴ τὴν γλῶτταν μολύνω τὴν ἑμαυτῆς, παρήμι ταῦτα »⁽²⁾. Εἰς τὴν οὐσίαν τῆς αἰρέσεως, δηλαδή, δὲν εἰσέρχεται, λέγει μόνον πόθεν νομίζει ὅτι πηγάζουν αἱ κακίαι τῆς, καὶ περιγράφει ἐξωτερικῶς τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, χαρακτηρίζουσα αὐστηρότητα τὸν ἀρχηγὸν τῆς αἰρέσεως μοναχὸν Βασίλειον. « Δύο γὰρ δόγματα συνελθέτην κάκιστα καὶ φαυλότατα... ἐγνωσμένα τοῖς πάλαι χρόνοις, Μανιχαίων τε δυσέβεια, ἣν καὶ Παυλικιανῶν αἵρεσιν εἴπομεν, καὶ Μασσαλιανῶν βδελυρία. Τοιοῦτον τι ἔστι τὸ τῶν Βογομῖλων δόγμα »⁽³⁾. Μὲ τὴν φράσιν αὐτὴν καταδικάζει ἀνεκκλήτως ὁλόκληρον τὴν κίνησιν ἐκείνην, προῖον βαθυτέρας τῶν συνειδησέων ἀνησυχίας.

Ἡ δίωξις ὑπῆρξεν χωρὶς οἴκτον. Τὸν Βασίλειον « ἔκρινε πυρὸς ἀξιον »⁽⁴⁾. Τὰ καινὰ δαιμόνια ἦσαν ἀπόβλητα, ὡς διασείοντα τὰ ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνό-

δων παραδεδομένα θεμέλια τῆς πίστεως. Τὰς ἀνακρίσεις μὲ πάθος καὶ πανουργίαν διεξήγαγεν αὐτοπροσώπως αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀλέξιος⁽⁵⁾.

Ὅπως δὲ ποτε ὅμως ἢ εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ Βυζαντίου ἐμφάνισις τοῦ φιλοσόφου Ἰταλοῦ, καὶ ἡ ἔλξις ἦν ἐπροκάλεσεν ἢ διδασκαλία του, αἱ διάφοροι αἰρέσεις τῶν Βογομῖλων, Παυλικιανῶν καὶ ἄλλων, μὲ τὴν λαϊκὴν τῶν ἀπήχησιν, ἀποδεικνύουν ἀόριστον ψυχικὴν δυσφορίαν διάχυτον παντοῦ. Φανερώνουν ὅμως ἐπίσης ὅτι, ἤδη κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, παρατηρεῖται εἰς ὠρισμένα πνεύματα τάσις ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοῦ ἄκρου δογματισμοῦ, καὶ προσπάθειά τις ἐσωτερικώτερας κατανοήσεως τῶν θρησκευτικῶν προβλημάτων.

* * *

Ἡ Πολιτεία ὠρθώθη ὅμως ἀπηνῆς διώκτης κάθε παρεκκλίσεως ἀπὸ τῆς στενῆς ὀρθοδοξίας⁽⁶⁾. Οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ διάδοχοί των, ἀντιδραστικῆς ψυχσοσυνθέσεως ἀπὸ καταγωγῆς, ἐνισχύθησαν ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς βασικὰς τῶν διαθέσεις ἀπὸ τὴν θεολογικὴν τῶν προπόνησιν. Ὁ Ἀλέξιος, θεολόγος ὁ ἴδιος, ἀντικρούει μὲ δύναμιν ἐπιχειρημάτων τὰς σφαλερὰς ἀντιλήψεις τῶν κακοδοξούντων⁽⁷⁾. Οἱ Κομνηνοὶ ἐν γέ-

(1) Ἄννα Κομνηνὴ αὐτ. σ. 296.

(2) Τότε ἐγένετο εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ μοναδικὴ διὰ πυρὸς θανάτωσις αἰρετικοῦ, τοῦ μοναχοῦ Βασιλείου, ἀρχηγοῦ τῆς αἰρέσεως τῶν Βογομῖλων. Ἡ ἐπιδειχθεῖσα παρὰ τούτου ἐμμονὴ εἰς τὴν πίστιν του, παρὰ τὴν ἀπειλήν τοῦ μαρτυρίου καὶ τὴν θῆαν τῆς πυρᾶς, ὑπῆρξεν ἀξιοθαύμαστος. « Οὔτε γὰρ τὸ πῦρ — λέγει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ εἰς τὴν δραματικὴν περιγραφὴν τῶν σκηνῶν τοῦ μαρτυρίου, αὐτ. σ. 302 καὶ ἐπ. — κατεμάλασε τὴν σιδηρὰν αὐτοῦ ψυχὴν, οὔτε αἱ τοῦ αυτοκράτορος πρὸς αὐτὸν διασώπιμοι διαμνησεις κατέβαλλαν... ». Ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν συγχρόνων τὴν ἀντοχὴν ἐπέδειξε « ὁ κατασχὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διάβολος », καὶ ἐπομένως τὸ πάθος καὶ τὸ δέος τοῦ δγλου ἐξήπτετο ἔτι μᾶλλον. Εὐτυχῶς οὐδεμία ἄλλη θανατικὴ ἐκτέλεσις αἰρετικοῦ μολύνει τὸ Βυζάντιον.

(3) Πρὸς ἀναίρεσιν τῶν ἀντιγνωμοσύνων, ἀνόρθωσιν δὲ καὶ στερέωσιν τοῦ δόγματος κατὰ παντὸς κλονισμοῦ, ἐγράφη πλῆθος ἔργων ἀραιομένων τὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὰ ἀπολογητικὰ ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι τὴν μέθοδον τῆς συζητήσεως ἤντιλον ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἢ σπουδὴ τῶν ὁποίων ἐλάπτυνε τὸν νοῦν καὶ εἶδεν ὀξύτητα εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τῶν συζητούντων. Διὰ τοὺς θεολόγους τοῦ Βυζαντίου, τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ μόνος καρπὸς τῆς μελέτης τῶν ἐλληνικῶν κλασικῶν (Krumpholtz II σ. 45 καὶ ἐπ.). Τότε — κατ' ἐισήγησιν αὐτῶν τῶν αυτοκρατόρων καὶ ὑπὸ τὰς ἰδίας τῶν πολλὰκις ἐμπνεύσεις — ἐγράφησαν αἱ βαρεῖαι ἐκείναι θεολογικαὶ Συλλογαί, εἰς τὰς ὁποίας εὐρίσκονται παρατεταγμένοι σειραὶ κειμένων πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ καθιερωμένον ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων δόγμα εἶναι σύμφωνον πρὸς τὰς Ἁγίας Γραφὰς καὶ τὰ ἀναπτυχθέντα ἀπὸ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας « κεκυρωμένα διὰ πατερικῶν χωρίων ». « Καὶ γὰρ μοναχὸν τινα — λέγει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ II σ. 293 — Ζυγαβητὸν καλούμενον... τὸ δόγμα ὡς οὐκ ἄλλο ἐπιστάμενον, τοῦτον ὁ αυτοκράτωρ μεταπαμφάμενος ἐπέταξεν ἀπάσαις τὰς αἰρέσεις ἐκθέσθαι, ἐκάστην ἰδίαν καὶ ἐφ' ἐκάστη τὰς τῶν ἁγίων πατέρων ἀνατροπὰς ἐγγράφασθαι... » Φέρει ἡ συλλογὴ αὐτὴ τὴν παμπώδη ὀνομασίαν: « Πανοσιλία δογματικὴ » τοῦ Εὐθυ-

(4) Α. Διομ. Κυριακοῦ, αὐτ. II σ. 71 Θεονομος αὐτ. σ. 38 καὶ ἐπ.

(5) Ἄννα Κομνηνὴ αὐτ. σ. 299.

(6) Αὐτ. σ. 294.

(7) Ἄννα Κομνηνὴ αὐτ. σ. 301.

νει, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ στεγνὸν θεολογικὸν πνεῦμα, δὲν κατορθώνουν νὰ ἀρθοῦν ὑπὲρ τὰ σύγχρονα τότε πάθη. Εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν ἀκολουθοῦν γραμμὴν σαφοῦς ἀντιδράσεως ἐναντίον κάθε ἐνεργείας δυναμένης νὰ θίξῃ τὰ ἀνέκαθεν καθορισθέντα καὶ ἀδιάσειστα τῆς Ὁρθοδοξίας πλαίσια. Ἄκαρποι τοῦ δόγματος ὑπερασπισταί, δὲν ἐφαντάσθησαν κἀν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ἀνεκτὴ ἀμφισβήτησις τῆς ὀρθότητός των. Ὅσακις τυχὸν ἀπειθάρχητα πνεύματα ἐπεχείρουν νὰ ὑπερβοῦν τὰ ὄρια, ἢ βία τοῦ κράτους, ἀγρύπνου φρουροῦ τῆς καθιερωμένης καὶ ἐς αἶψα καθηγιασμένης ἀληθείας, ἐπνιγε μὲ σκληρότητα κάθε ἐλευθεριάζουσαν σκέψιν — ὅπως συνέβη μὲ τὸν Νεοπλα-

τωνισμόν τοῦ Ἰταλοῦ καὶ τὴν πρὸς ἐσωτερικὴν ἐξάγνισιν τείνουσαν αἵρεσιν τῶν Βογομίλων — ὡς ἀνυπόφορον παραφωνίαν καὶ ἐπικίνδυνον ἀνταρσίαν.

Παρατηρεῖται δηλαδὴ εἰς τὸ Βυζάντιον, καθ' ὄλον τὸν μακρὸν καὶ πνευματικῶς ἀδιατάρακτον βίον τοῦ, ὅ,τι συμβαίνει μὲ τοὺς στερουμένους διανοητικῆς πνοῆς ὀργανισμούς, εἴτε πρόκειται περὶ Κράτους, εἴτε περὶ Ἐκκλησίας. Τὴν ἐλλείπουσαν ἠθικὴν ἐπιβολὴν ἀναπληρῶνει ἡ βία, στηριζομένη πάντοτε εἰς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι κάθε καινοτόμος ἰδέα ἀπειλεῖ τὴν ἡρεμίαν τῶν ἀνθρώπων. Οὐδέποτε ἡ ἀντιδραστικὴ διάθεσις ὑπῆρξεν ἐπιμονωτέρα ἢ ἐπὶ Κομνηνῶν καὶ τῶν διαδόχων των, οἵτινες ὁμῶς — πρέπει νὰ τονισθῇ — εἶχον ἐν τούτῳ σύμφωνον τὴν μεγίστην πλειονότητα τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου. Ὅσον περισσότερο ἐξέπιπτεν ἡ ἰσχὺς τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσον περισσότερο ἐχαλαροῦτο ἡ ἐσωτερικὴ θρησκευτικότης τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον περισσότερο ἐνετεινετο ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἠτόνει ἡ ἠθοπλαστικὴ ἰκανότης τῆς Ἐκκλησίας, τόσο περισσότερο ἐπυκνοῦτο ἡ θεοκρατικὴ ἀτμοσφαῖρα, πνίγουσα κάθε ἀβίαστον ἐκδήλωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος.

ΑΛΕΞ. Ν. ΔΙΟΜΗΔΗΣ

μίου Ζυγαβήνοῦ. Ἄλλῃ τις ὁμοία συλλογὴ τιτλοφορεῖται « Ἰερά ὄπλοθήκη » τοῦ Ἀνδρονίκου Καματηροῦ. Βραδύτερον, ὁ Μανουὴλ Κομνηνός, συνεχίζων τὴν αὐτὴν τακτικὴν, ὤθησε τὸν Νικήταν Ἀκομινάτον εἰς ἐκδοσὶν νέου ἔργου ὁμοίου περιεχομένου, ὁπὸ τὸν τίτλον « Θησαυρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας ». Τὰ ὄπλοστάσια αὐτά τῆς Ὁρθοδοξίας — ὅπως ἔλεγον — ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἐφοδιάζουν τοὺς πιστοὺς μὲ ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς μόνῃς ἀληθοῦς ἐρμηνείας τῶν σκοτεινῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων, τὴν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀμφιβολίαν εἶχε προκαλέσει ἡ δογματικὴ ἐρις. Εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ἐάν τὰ ὀγκώδη αὐτά μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς σχολαστικότητος συνετέλεσαν εἰς ἐξύψωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματος καὶ καθάρσιν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς βαθείας τῶν χρόνων ἐκείνων διαφθορᾶς.

